

אפרים ומנשה

[א]

חלוקת הנחלה

"ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד באי אליך מצרימה לי הם אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו על שם אחיהם יקראו בנחלתם" (בראשית מח, ה-ו)

אפרים ומנשה כראובן ושמעון

בדברי רבותינו הראשונים מצינו דעות חלוקות בביאור כוונת הכתוב דאפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי, שלדעת רש"י הם בחשבון שאר הבנים ליטול חלקם בארץ איש חלקו, ואם יולדו לו בנים נוספים לא יכללו במנין הבנים, אלא יהיו בכלל שבטי אפרים ומנשה, ולא יהא להם שם בשבטים לענין הנחלה.

והוסיף רש"י כי אמנם נחלקה הארץ למנין גולגולתם כדכתיב (במדבר כו, נד) לרב תרבו נחלתו, וכל איש ואיש נטלו בשווה מלבד הבכורות, וא"כ מאי נ"מ אם יטלו כשבט בפני עצמו או יחד עם אפרים ומנשה, מכל מקום לא נקראו שבטים אלא אלו.

אולם הרמב"ן תמה על כך וז"ל אם כן אין הבכורה ליוסף אלא לענין הכבוד בלבד שיקראו בניו שבטים, ואילו הכתוב אומר בנחלתם. ובגמ' בהוריות (ו, א) אמרו לנחלה הקשתים לראובן ושמעון ולא לדבר אחר וכו'. והזכירו רבותינו בכל מקום (ב"ב קכג, א) שהיה יוסף בכור לנחלה, וירש פי שנים כאחד כמשפט כל בכור, ולא הייתה בכורתו להיקרא שבטים בלבד. ואם נאמר שנתנו לכל אחד ואחד מבני יוסף פי שנים כאחד מכל אישי שאר השבטים, לא הוזכר זה בכתוב כלל, ולא מצינו ביעקב שיתן בכורה ליוסף אלא שאמר בכאן כראובן ושמעון יהיו לי, ומזה אמר הכתוב (דברי הימים א ה, א) נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל, אם כן היו לגמרי כשני שבטים והיא בכורתו, וכך הם דברי חכמים בכל מקום (ב"ב קכג, א) עכ"ל.

ובביאור דעת רש"י נראה דאכן התקיים נטילתם פי שניים בנתינת עיר שכם, וכמש"כ רש"י (בראשית מח, כב) עה"פ הנה נתתי לך שכם אחד על אחיך וז"ל שכם ממש, היא תהיה לך חלק אחד יתירה על אחיך, עכ"ל.

חלוקת א"י י"ב חלקים שווים או לפי מנין האנשים

עוד כתב הרמב"ן דחלוקת א"י לא נחלקה כמש"כ רש"י דהתחלקה לפי גולגולת, אלא לפי שבטים, וז"ל שנים עשר חלקים שוים עשו ממנה, ונטל שבט שמעון הממועט שבהם כשבט יהודה שמרובה באוכלוסין, ונטלו אפרים ומנשה כראובן ושמעון בשוה. ומה שאמר הכתוב (במדבר כו, נד) לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט, לענין בתי אבות הנזכרים בפרשה דבר הכתוב, שהשבט מחלק חלקו לבתי אבות של יוצאי מצרים, ובית אב מרובה נותנין לו חלק גדול ובית אב ממועט נותנין לו חלק קטן, ומתים יורשים החיים כמפורש בספרי (פנחס קלב), ורש"י הזכירו בפרשת פנחס (במדבר כו, נה), עכ"ל.

ואכן מחלקותם נשנית אף בפרשת פינחס, שלדעת רש"י (במדבר כו, נד) כוונת הכתוב דלרב תרבה נחלתו, היינו דלשבט שהיה מרובה באוכלוסין נתנו חלק רב, ואף על פי שלא היו החלקים שוים, שהרי הכל לפי ריבוי השבט חלקו החלקים, לא עשו אלא ע"י גורל, והגורל היה על פי רוח הקודש, כמפורש בבבא בתרא (קכב, א) אלעזר הכהן היה מלוכבש באורים ותומים, ואומר ברוח הקדש אם שבט פלוני עולה, תחום פלוני עולה עמו.

ואילו לדעת הרמב"ן (שם) אי אפשר לומר כן כיון דהדברים נסתרים מדברי חז"ל, וז"ל שהרי בגמרא בפרק יש נוחלין (קכב, א) העלו בפירוש שלא נתחלקה לקרקפתא דגברי, אלא לשבטים נתחלקה שנים עשר חלקים שוים עשו ממנה, ונטל כל השבט החלק שיצא לו הגורל עליו. וזהו מה שצוהו בני יוסף שאמרו (יהושע יז, יד) מדוע נתת לי נחלה גורל אחד וחבל אחד ואני עם רב, ולא הוסיף להם יהושע כלום אבל אמר לו (שם טו) עלה לך היערה ובראת לך שם בארץ הפרזי והרפאים כי אין לך הר אפרים, לומר שיכבשו להם מן הארץ שלא נכבשה להם וירחיבו בה את גבולם. ואם איתא שנתחלקה לגולגולת, איך היה להם טענה, הרי כולם קיבלו בשוה. וזהו שאמר (נה, נו) לשמות מטות אבותם ינחלו בין רב למעט, שיקחו כל המטות בשוה בין שהוא מרובה באוכלוסין או ממועט בהם. ויהיה פירוש לרב תרבו נחלתו, לאנשי השבט עצמו. או כפי מדרשו שנתחלקה ליוצאי מצרים, הרי שיצאו עמו עשרה ממצרים ובכניסתן לארץ נמצאו חמשה קורא אני עליו לרב תרבו. כלומר שאם מתו אותן עשרה שהיו בני

עשרים שנה ביציאתן ממצרים ונולדו להם חמשה בנים במדבר, או שהיו טפלים ונעשו בני עשרים קורא אני עליו לרב תרבה, כלומר לרב ביציאת מצרים תרבו אף על פי שהוא עכשיו מועט. הרי שיצאו עמו חמשה ובכניסתן לארץ נמצאו עשרה קורא אני עליו למעט תמעוט, כדאיתא בספרי, עכ"ל.

טענת שבט יוסף

אולם הביא הרמב"ן שלכאון מדברי הספרי נראה כשיטת רש"י שהארץ התחלקה לפי גולגולתם וז"ל קתני לפי פקודיו, מגיד שלא נתחלקה הארץ אלא לכל שבט ושבט לפי מה שהוא, כן הוא אומר וידברו בני יוסף את יהושע לאמר מדוע נתת לי נחלה גורל אחד וחבל אחד ואני עם רב אשר עד כה ברכני ה', מהו אומר ויאמר אליהם יהושע אם עם רב אתה עלה לך היערה ובראת לך שם בארץ הפרזי והרפאים כי אף לך הר אפרים, עכ"ל. ומשמעות הספרי דהתחלקה הארץ לפי גולגולתם כדברי רש"י. אכן כתב דלדברי הגמרא משבשתא היא, ועוד דאם כן מה יצעקו בני יוסף, והלא נתן להם לפי מנינם המרובה כשאר כל השבטים.

וכתב הרמב"ן לפי"ז דמשום טפלים דנפישו להו צוחו בני יוסף, והיינו כי בני יוסף לא היו מרובים באוכלוסין טפי משאר השבטים, ואדרבה היו משאר השבטים שהיו מרובים מהם, וז"ל כי שבט יהודה ויששכר וזבולון ודן מרובים מהם, אלא שהיו צועקים מפני הטפלים, שהיו בני מנשה במנין יציאת מצרים שלשים ושנים אלף ונתרבו במנין השני במדבר לשנים וחמשים אלף, ואין בכל השבטים שנתרבה כל כך, והיו כמו כן מרבים בנים עד שנתחלקה הארץ וגם בני אפרים כן, ולא היו הטפלים ההם נוטלים כלום, ולכך צעקו ושומע אין להם כי כן המשפט שלא יטלו אלא בני עשרים. ולכך אמרה הברייתא לפי פקודיו, שהיו מבין עשרים שנה, מלמד שלא נתחלקה הארץ אלא לכל שבט ושבט לפי מה שהוא בשעת המנין, שלא יתנו כלום לטפלים ואפילו גדלו והגיעו לעשרים בשעה שחלקו, עכ"ל. [יעו"י"ש בדבריו בהרחבה].

[ב]

לא יוכל לבכר

איסור או חוסר יכולת

תמהו הפרשנים כיצד יעקב אבינו נטל חלק הבכורה מראובן ונתנו ליוסף, הלא נאמר בפירוש (דברים כא, טז) לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכור.

והנה מצינו שנחלקו הרמב"ם והרמב"ן האם יש למנות איסור זה בכלל מנין המצוות והלאוין. דהרמב"ם לא מנה זאת כלאו בפני עצמו, ואילו הרמב"ן (במצוות ששכחן הרב לאוין יב) מנה זאת כלאו בפני עצמו, וז"ל שנמנענו בהנחילנו הבנים מהעביר הבכורה מן הבן הגדול אל יתר אחיו, אבל ננחיל אותו פי שנים כמשפט הבכורה. והוא אמרו יתברך לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכור, כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים. ובגמרא יש נוחלין (קל, ב) אמרו לא יוכל לבכר את בן האהובה מה תלמוד לומר לפי שנאמר והיה ביום הנחילו את בניו, התורה נתנה רשות לאב להנחיל לכל מי שירצה יכול אף זה כן תלמוד לומר לא יוכל לבכר. **שאל תאמר שלעולם אין בזה איסור, אלא שהוא דין מדיני הנחלות שילמדנו הכתוב, שאין האב יכול להעביר הירושה ממנו, ועל כרחו יירש פי שנים, שבאמת יש כאן איסור, שאם אמר האב במותו איש פלוני בני בכור לא יירש פי שנים, או שאמר יקח הפשוט עם הבכור בשוה, עבר על הלאו הזה.** ומפני מניעתו שמנעתו התורה מעשות כן דנו בו (שם ככו, ב) כמתנה על מה שכתוב בתורה שלא יתקיימו דבריו, ומכל מקום עבר אהרמנא דרחמנא. ואם אמר עליו שאינו בכור בכונתו להפסיד ממנו הבכורה, ג"כ עבר על הלאו הזה. ולשון הספרי לא יוכל לבכר מלמד שאינו ראוי לבכר, יכול לא יבכר ואם בכר יהא מבוכר, ת"ל לא יוכל לבכר הא אם בכר אינו מבוכר. היינו משום שלא אמר הכתוב לא יבכר, ואמר לא יוכל לבכר, למד שאינו ראוי ושאינו יכול לדבר כן, עכ"ל.

ונראה דהרמב"ם ס"ל כאידך גיסא דלעולם אין בכך איסור אלא קביעת מציאות, כי אין ביכולת האב לקחת חלק הבכורה מהבכור ולתתו לפשוט, ולכן לא מנאו במנין המצוות.

[ובקצוה"ח (רפא, א) תמה על הרמב"ן מגמ' ערוכה (בבא בתרא קל, א) וז"ל אמר רבא מאי טעמיה דרבי יוחנן בן ברוקה (- שיכול להירש למי שראוי לירש) אמר קרא והיה ביום הנחילו את בניו התורה נתנה רשות לאב להנחיל לכל מי שירצה, אמר ליה אביי הא מלא יוכל לבכר נפקא, ופירשב"ם (ד"ה מלא יוכל) וז"ל מדאמר רחמנא דחלק בכורה אינו יכול להעביר, מכלל דחלק פשיטות יכול לשנות, עכ"ל. ואי נימא כדברי הרמב"ן דלא יוכל לבכר הוא לאו א"כ היכי מוכח מיניה דחלק פשיטות יכול לשנות, דלמא חלק פשיטות נמי אינו יכול לשנות, אלא דגבי בכור גלי קרא למיקם עלה בלאו כיון דקעבר אמירא דרחמנא, ואילו בחלק פשיטות לא אהנו מעשיו אך איסורא ליכא, עכ"ד.

ונראה שהנה הרמב"ן כבר כתב דהא דהעברה אינה חלה משום דהוי מתנה על מה שכתב בתורה, וא"כ לא יתכן דבבן הפשוט ההעברה לא תחול ועם זאת איסורא ליכא].

עכ"פ הקושיא במקומה עומדת הן לדעת הרמב"ם והדבר גובל בחוסר יכולת והן לדעת הרמב"ן דהדבר גובל באיסור תורה, כיצד יעקב אבינו העביר את הנחלה מראובן הבכור ליוסף. אכן לדברי רש"י הנ"ל ניחא, דאכן יעקב לא העביר הנחלה אלא קבע שאפרים ומנשה יקראו שני שבטים, ולעולם לענין הנחלה היו שווים.

העברה לאחר מיתה

ובתורה תמימה (בראשית מה הערה יז) דן בשאלה זו באריכות, וכתב דאין לומר דההיתר לכך היה משום שחלל יצועי אביו כפי שזכר בכתוב, דהיכן מצינו שבעבור חטא יאבד הבכור זכותו, והלא אף מברא בישא לברא טבא אמרו בפירוש דלא תהוי בעבורי אחסנתא (כתובות נב, א).

ואין לומר דמפני שארץ ישראל ניתנה אחר דורות, הו"ל ראוי ואין הבכור נוטל בראוי כבמוחזק, דהא קי"ל דא"י מוחזקת הייתה לאבות מימות אברהם. ולכן כתב לבאר זאת עפ"ש"כ הרמב"ן (דברים כא, טז) דהא דכתיב לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכור, אין זה אלא בעת שהבן הבכור שמעבירין ממנו בחיים, אך כשמת שרי להעביר מבניו, דכך משמעות הלשון על פני. ועוד דאינו עובר בלאו זה אם לא הכיר הבכור לאחר מותו. כי לא מצאנו על פני אלא בחייו, על פני אהרן אביהם (במדבר ג, ד), על פני תרח (בראשית יא, כח), וכן כולם.

ומעתה הנה העברת הבכורה מראובן ליוסף אמר הכתוב בפירוש בדברי הימים (שם) נתנה בכורתו לבני יוסף וגו' ולא להתירש לבכורה, ר"ל לא שיתירש יוסף לבכורה כולה, אלא רק בחלוקת הארץ יטול פי שנים, יעוי"ש. מלבד זאת, הלא בעת חלוקת הארץ לא היה ראובן בחיים, ולכן מסיבה זו ראה יעקב להתיר לעשות כן, ואף כי בעת ההעברה היה ראובן בחיים, אך מכיון שמעשה ההעברה היה נוגע לבניו אחריו בלבד, היה רשאי שפיר לעשות כן.

ולפי"ז מדוקדק היטב לשון הכתוב בדברי הימים שם ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף, אשר לכא' דבר פלא הוא שלא אמר הכתוב בקיצור כנהוג נתנה בכורתו ליוסף, ומדוע הוסיף לבני יוסף. אכן לפי המבואר בא בזה לרמז דעקירת הבכורה הייתה כדין, והיינו שעברה מבני ראובן לבני יוסף. ונמצאנו למדים מכך חידוש, דרשאי האב להעביר חלק בכורתו מן הבכור ולקבוע כי תחול ההעברת הנחלה לאחר מיתת הבכור בדבר שא"א להבכור עתה ליהנות הימנה, זאת על אף שההעברה הינה בחיי הבכור וכפי שעשה יעקב אבינו, ואכן זוהי הלכה מחודשת טובא, וטעונה בירור רב.

והנה כתב המהרי"ט (ח"מ, עא) במענה לאשר נשאל בדבר אדם שהיו לו ב' בנים שם הבכור ראובן ושם השני שמעון, ונפטר ראובן הבכור והותיר אחריו בן אחד ולאחר זמן נפטר אביו ונשארו אחריו נכדו בנו של ראובן הבכור ובנו שמעון, וצוה קודם מותו שיחלקו כל נכסי עזבונו קרקעות ונכסים בין שניהם לחצאין. ופסק המהרי"ט דהבן הבכור נוטל פי שנים, ואפילו אם ישנם עדים שאמר האב כן בשעת מיתה לא אמר כלום, שהרי שנינו (ב"ב קכו, ב) המחלק נכסיו לבניו על פיו ריבה לאחד ומיעט לאחד והשוה להם את הבכור דבריו קיימים, וקי"ל כר' יוחנן בן ברוקה דהתורה נתנה רשות לאב להנחיל לכל מי שירצה, דכתיב והיה ביום הנחילו את בניו, אך כל זה הוא דווקא בחלק פשיטות אך בחלק הבכורה לא, דתניא אבא חנן אומר משום ר' אליעזר מה ת"ל לא יוכל לבכר לפי שנאמר והיה ביום הנחילו את בניו התורה נתנה רשות להנחיל וכו' בכור שהורע כחו שאינו נוטל בראוי כבמוחזק לא כ"ש, ת"ל לא יוכל לבכר, ומתני' דהשווה להם את הבכור דבריו קיימים כשחלק נכסיו לשם מתנה, ובנידון דידן שאמר שיחלוקו לחצאין הרי השווה להם את הבכור, עכ"ד.

ותמה בקצוה"ח (רפא, ד) דנעלם ממנו דברי הרמב"ן הנ"ל, דלדבריו אין איסור אלא בחיי הבכור, ובנדון המהרי"ט הא מאחר ומת הבכור ליתא להך דינא דלא יוכל לבכר, והו"ל כבמקום דליכא בכור. ואילו ראה המהרי"ט דברי הרמב"ן לא היה נחלק עליו.

ובעיקר דברי הרמב"ן הללו תמה במנח"ח (מצוה ת) דלכאורה דבר זה שנוי במחלוקת במדרש רבה (במדבר) דשנינו שם עה"פ ויכהן אלעזר ואיתמר על פני אהרן אביהם וז"ל ר"י אמר בחייו, רחב"א אמר במותו, על דעתא דר"י דאמר בחייו נאמר כאן על פני ונאמר להלן על פני תרח אביו וכו', ע"ד דרחב"א דאמר במותו שנאמר ויקם אברהם מעל פני מתו, עכ"ל. הרי דנחלקו האם על פני משמעותו בחייו או שמא במותו, וה"ה כאן נימא כן, וצ"ע.

[ובערוך השולחן (ח"מ רפא) כתב דהכוונה בהכרח כשלא נקבר עדיין, כמו בשרה, וכדמסיים מת אהרן שימש אלעזר והיינו תיכף אחר מותו בסמוך לקבורה].

האבות קודם מתן תורה

ובאזה"ח הק' (בראשית מט) כתב ליישב הא דיעקב העביר הנחלה היות וקודם מתן תורה לא היו מחויבים במצוות, ולא קיימו את התורה אלא כאינם מצווים ועושים, א"כ אפשר שיעקב היה נראה בעיניו להעניש את ראובן על אשר חלל יצעו ונטל ממנו הבכורה, או שכן נאמר לו בנבואה, וכמו שאמר הכתוב בדברי הימים (א, ז) ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור, ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף.

אלא שהקשה מדוע אכן לא ניתנה אלא ליוסף ולא ליהודה או יתר האחים הגדולים. והביא שבזוהר (וישלח קעו) מבואר טעם הדבר וז"ל, בשעתא דעאל לגבה דלאה כל ההוא ליליא רעותיה ולביה הוה ברחל דחשיב דרחל איהי וכו', אהדר עובדא לאתריה וכו' בכורתיה אהדרת ליוסף וכו' עכ"ל. [פירוש: משום שיעקב כשנשא לאה חשב שהיא רחל, וכל כוונותיו ורצונותיו היו ברחל, לכן חזר חלק הבכורה לבן רחל].

וכתב דטעם זה מספק להא דניטלה הבכורה מראובן ועברה ליוסף, כי הוא כפי האמת שעלה במחשבה ראשונה בביאה ראשונה כשהטיל זרעו יעקב חשב באמו. אבל הקשה דא"כ מדוע הוצרך הכתוב לומר ובחללו יצועי אביו וגו' הלא אף אם לא היה ראובן מחלל יצועי אביו מ"מ הבכורה הייתה מיועדת עבור יוסף כנזכר. והרחיב בדברים עמוקים, דמה שגרם לכך שראובן בלבד יצועי אביו, הוא משום שנוולד בביאה שהייתה כוונה לאשה אחרת, ומה"ט גופא ניתנה הבכורה ליוסף.

העברת הנחלה מישמעאל ליצחק

ובדומה לכך יש להקשות בהא דאברהם אבינו העביר נחלתו מישמעאל ליצחק, כיצד עשה כן הלא איכא לאו דלא יוכל לבכר. אכן התם י"ל שהייתה זו מתנת בריא, ובמתנת בריא ליתא ללאו דלא יוכל לבכר, היות והאיסור אינו אלא בדרך ירושה.

[ג]

העברת נחלה

מפשוט לפשוט

איתא בגמ' ב"ב (קל, א) בזה"ל האומר איש פלוני יירשני במקום שיש בת בתי תירשני במקום שיש בן לא אמר כלום שהתנה על מה שכתוב בתורה, ר' יוחנן בן ברוקה אומר אם אמר על מי שראוי ליורשו דבריו קיימין, ועל מי שאין ראוי לו ליורשו אין דבריו קיימין, עכ"ל.

וכן הובא בשו"ע (חו"מ רפא, א) וז"ל אין אדם יכול להוריש מי שאינו ראוי ליורשו, ולא לעקור הירושה מהיורש, בין שצוה והוא בריא בין שהיה שכיב מרע, בין על פה בין בכתב. לפיכך האומר איש פלוני בכורי לא יטול פי שנים, איש פלוני בני לא יירש עם אחיו, לא אמר כלום. איש פלוני יירשני, במקום שיש לו בת, בתי תירשני, במקום שיש לו בן, לא אמר כלום, וכן כל כיוצא בזה. אבל אם היו לו יורשים רבים, כגון בנים רבים או אחים או בנות, ואמר כשהוא שכיב מרע פלוני אחי יירשני מכלל אחיי, או בתי פלונית יירשני מכלל בנותי, (או שריבה לאחד ומיעט לאחד) (טור) דבריו קיימים, בין שאמר על פה בין שאמר בכתב, עכ"ל.

חזרה

וכתב בקצוה"ח (רפא, ג) דאף אם חזר בו הנותן מ"מ דבריו הראשונים קיימים, כיון דהתורה נתנה לו רשות לעשות יורש בין היורשין למי שירצה, א"כ הו"ל הוא היורש, ואינו יכול לחזור אח"כ ולומר שלא יירש, וכיון דהוי יורש גמור הו"ל מתנה על מה שכתוב בתורה. אבל אם ריבה לזה ומיעט לזה וחזר מדבריו ומיעט לזה וריבה לזה בלשון ירושה, ודאי כיון דהשני ג"כ יורש יכול לחזור ולעשות יורש לזה בריבוי, עכ"ד.

אולם בנתיחה"מ (שם, ג) פליג אדברי הקצוה"ח וכתב דאישתמיטתיה דברי הנמוקי יוסף (שם נט, א מדפי הרי"ף) דיכול לחזור בו, ומשמע דמצי לשוב בו לגמרי. וכן מוכח מהא דלא אמר (שם קלג, א) דנ"מ בין אי זוכה בו משום ירושה לזוכה בו משום מתנה, לענין אם חזר בו ואמר לא יטול אי מהני.

ונראה דפליגי בעיקר גדר דינא דריב"ב, שלדעת הקצוה"ח המוריש עושהו ליורש ממש, ולכן אין אופן לבטל את מעשיו אלא ע"י שיעשה את השני ליורש. ואילו לדעת הנתיחה"מ דינא דריב"ב אינו אלא דהמוריש יכול להקנות ליורש חלק בירושה, וא"כ היות וטרם חלה הירושה שהרי עודו בחיים שפיר מצי למיהדר ביה.

דבר שלא בא לעולם

ונראה נ"מ נוספת בחקירה זו, האם יכול להוריש אף דבר שלא בא לעולם, דאי נימא דשוויהו כיוורש לכל דיניו א"כ שפיר מצי להוריש אף דבר שלא בא לעולם, היות ודוקא גבי קנין איכא חסרון דדבר שלא בא לעולם. אך אי נימא דהגדר הוא שמקנה ליורש חלקו בירושה, א"כ בהכרח דדינא דריב"ב אינו אלא בדבר שבא לעולם.

ואכן מצינו בנתיחה"מ (שם, ג) שמסופק בזה וז"ל אי נאמר כיון שעשה אותו ליורש ממילא יורש אף דבר שלא בא לעולם, ודוקא במקנה לדבר שלא בא לעולם אמרינן (בב"ב קלא, א) דכמו שאין יכול להקנות לו כמו כן אין יכול להנחיל, אבל לענין דבר שלא בא לעולם דינו כשאר יורש, או לא, עכ"ל.

והסיק בדבריו דלא מהני בדבר שלא בא לעולם, וכל שהנכסים אינן ברשותו אינו יכול לעשותו יורש עליהן. ולהנ"ל נמצא דהנתיחה"מ אזיל לשיטתיה דירושה זו הינה בגדר קנין ודלא כהקצוה"ח דהוי בדרך ירושה.

וכן מבואר בדברי הגרע"א (בשו"ת קמא, קלב) שהביא דברי המהרי"ט וז"ל דאינו יכול להנחיל בדבר שלא היה ברשותו, דכמו דאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, ה"נ אינו יכול להנחיל דבר שלב"ל, וכמ"ש בשו"ת בני אהרן (סי' כ"ו) בשם מהרי"ט, עכ"ל.

אולם בחת"ס (שו"ת, קנ) דן האם דינא דריב"ב איתא במלוה על פה שאינו יכול להקנותו, והביא שלעבודת הגרשוני היה פשוט בהיפוך וז"ל ע"כ ניתן רשות לבר נפחי למיעל כי גם לפע"ד היה נראה פשוט מאוד **הנחלת האב הוא ירושה ממש**, ומה לו ענין למתנה וקנין ומהיכי תיתי, ומנ"ל לחז"ל הא מילתא הלא בקרא כתי' והיה ביום הנחילו שניתן רשות להנחיל ומנ"ל לחלק, עכ"ל.

מברא בישא לברא טבא

איתא בגמ' ב"ב (קלג, ב) דהכותב את נכסיו לאחרים והניח את בניו מה שעשה עשוי אלא אין רוח חכמים נוחה הימנו, רשב"ג אומר אם לא היו בניו נוהגים כשורה זכור לטוב. ומספק"ל האם רבנן פליגי אדרשב"ג, ומסיק דאמר ליה שמואל לרב יהודה שינא לא תיהוי בי עבורי אחסנתא ואפילו מברא בישא לברא טבא וכ"ש מברא לברתא. ובשו"ת הרא"ש (הו' בטור חו"מ רפב) איתא דהדבר גובל אף באיסור, וז"ל ששאלת ללכת בחוקי הכותים להעביר הנחלה מכל זרעו ולהעמידה ביד בנו הגדול, **אסור לכל בן ברית להעלות דבר זה על לבו**, כדתנן הכותב נכסיו לאחרים והניח בניו אין רוח חכמים נוחה הימנו, וכ"ש בדבר זה כמו שכתבת, עכ"ל.

ומעתה יקשה ביתר שאת כיצד יעקב אבינו העביר את הנחלה מראובן ליוסף, הלא אף מפשוט לפשוט הדבר אסור. ובשלמא לדברי האוה"ח ניהא דכשם שמותר היה לו לעבור בלאו דלא יוכל לבכר, משום שעדיין לא היה מצווה על כך ולכן היה מותר לו לחשב חשבונות, א"כ כ"ש דמותר לו לעבור באיסור דעבורי נחלה. אך לדברי התורה תמימה הנ"ל דהא דהותר לו לאו דלא יוכל לבכר היינו משום דלא הוי על פני, א"כ מדוע הותר כלל לעבורי נחלה.

היכא שמשאיר מעט

ודנו בפוסקים האם היכא דמשאיר מעט ממון ליורשים איתא לאיסורא דהעברת נחלה, או שמא לא. ובקצוה"ח (רפב, ב) הביא בשם התשב"ץ (ג, קמז) שבטופסי שטרות לראשונים אכן נזכר שיור ארבע זוזי, וכתב גאון ז"ל דהיינו טעמא משום שתהא רוח חכמים נוחה הימנו, כמבואר בספר עיטור סופרים דמתנת שכיב מרע.

הקמת קרן למי שאין לו בנים

אולם בחת"ס (בשו"ת ה, קנא) כתב לדון האם מותר לסייע בכתיבת צוואה, דמבואר בסוגיא דב"ב (קלג, ב) דאין נ"מ בין הכותב לאחרים או המקדש לשמים לכל המעיין קצת. ומוכח בכתובות (נג, ב) בעובדא דר"פ בי אבא סוראה, שלא חפץ יהודה בר מרימר להיכנס אתו בשעה שבא ר"פ בדבר פסיקת נדוניא מטעם שלא יהיה בעבורי אחסנתא, דלאו דוקא כל נכסיו אלא אף מקצת נכסיו אין להפקיע מבניו, דנהי דבעובדא יהיב הכל ולא השאיר לעצמו מאומה, מ"מ מבואר שם דאף בתחילה לא רצה להיכנס שם, אעפ"י שלא היה חושש אלא שיוסיף מעט מנכסיו ויפסיד הבן, עכ"ד.

[וישו"ר שבשבת הלוי הביא דמהרה"מ מרוטנבורג (תתקצח) כתב לדינא כדברי החת"ס, והוכיח כן מכה סוגיא דב"ב וסוגיא דכתובות הללו, ולהלן נביא דברי האגרו"מ שפירש סוגיא דכתובות באו"א].

נותן לצדקה ומותר

אכן בפתחי תשובה (חו"מ רפב, א) תמה על דברי החת"ס דאמנם מש"כ הגאון ז"ל דמבואר בסוגיא דב"ב דה"ה מקדיש לשמים הוא נכון, וכן מש"כ דמוכה בכתובות נג דה"ה מקצת נכסיו הוא ג"כ נכון, אכן כל זה דווקא כשכל חדא באפי נפשיה, דהיינו במקדיש כל נכסיו, ואילו במקצת נכסיו הוא דווקא להדיוט, אך שניהם כאחד דהיינו מקדיש מקצת נכסיו, זה לא מצינו בשום דוכתא. שהרי בב"ב הוי עובדא דהקדיש כל נכסיו, וכן בכתובות הוי עובדא שהיה מעוניין ליתן הנדוניא כולה לבתו, ואפשר דבכה"ג דווקא הוי קפידא, אך במקדיש מקצת נכסיו לחוד יתכן דליכא כלל קפידא, עכ"ד.

איברא שכבר כתב בחת"ס דמעשים בכל יום שמי שאין לו בנים מצווה לעשות מנכסיו קרן קיימת, והוא דבר טוב משום דאמרינן (רי"פ יש נוחלין) והעברתם מי שאין לו בן הקדוש ברוך הוא ממלא עליו עברה ואין עברה אלא גיהנם, וא"כ רצה להציל עצמו מגיהנם בצדקה זו, והוא קודם לעצמו מיורשיו, וכל מקום שהלכה רופפת הלך אחר המנהג.

מתנת בריא

עוד כתב, דשמא כל הנאמר אינו אלא בשכיב מרע שאין המתנה חלה אלא בשעת מיתתו, ובשעת מיתה הלא הנכסים נופלים לפני יורשים ואין ביכולתו להפקיע זאת, משא"כ מתנת בריא דהוי גוף מהיום ופירי לאחר מיתה לית לך בה, דהא בחיים יכול כל אדם לעשות בשלו מה שירצה, וסברא נכונה ליישב המנהג, אבל ההיא דכתובות (נג) תיובתיה, דהתם היה בריא. ומסיק החת"ס דמ"מ אם מניח ליורשיו עכ"פ מנה, יפה לו להזדקק לכתובת הצוואה, עכ"ד.

ובאגרו"מ (חו"מ ב, מט) נשאל מאדם שלא היו לו בנים שבא להיוועץ בדבר כתיבת צוואתו, ובדעתו היה ליתן ממון רב לצדקה. וענה לו, דאם יש לו יורשין כגון אחים ובני אחים ואחיות ובני אחיות, שידוע לו היכן נמצאין, יש לחשוש בזה משום אעבורי אחסנתא דאין רוח חכמים נוחה ממנו. ואמנם בקצוה"ח משמע דסגי בשויר ד' זווי עבור היורשין, הרי הוא דבר תמוה דהא לא רצה יהודה בר מרימר להיכנס עם ר"פ בשעה שבא ר"פ בדבר פסיקת נדוניא מטעם שלא יהיה בעבורי אחסנתא, אף שוודאי השאיר לעצמו יותר מד' זווי, וכן מב"ב (קלג, ב) לא מסתבר דיוסי בן יעזר שהיה לו עיליתא דדינרי לא היה לו לבד זה אף ד' זווי, ונאמר שם דהוא בדין עבורי אחסנתא, אבל מאחר וחזינן מדברי התשב"ץ דכאשר משאיר לירושה ליכא איסור כלל, נראה דיש לסמוך עליו כשהשאיר ליורשין דבר חשוב, וכתב דמסתבר שיניח להיורשין חומש שזוהו דבר חשוב ודאי לכל מוריש כפי שהוא, וד' חומשין האחרים יתן מהם השליש למוסדות התורה ושני שלישים לקרובים בני תורה, עכ"ד.

מדת חסידות או דין

ובשבת הלוי (ד, רטז) העלה דהיכא שאינו משאיר מאומה ליורשים, הדבר גובל באיסור ממש, וכסוגיא דב"ב דאין רוח חכמים נוחה הימנו. אך היכא שמשאיר נכסים אין כאן אלא משום מדת חסידות, וכסוגיא דכתובות הנ"ל. ובפרט שגירסת כמה ראשונים במשנה בב"ב היא המחלק כל נכסיו, ומשמע דדווקא כשלא השאיר מאומה אין רוח חכמים נוחה הימנו, אך אם השאיר אין בכך אלא מידת חסידות.

וכן מבואר במאירי (כתובות שם) שכתב וז"ל כן במקום שיש בנים זכרים מיהא ראוי להיזהר ביותר שלא ליתן להם יותר מדאי, מפני שיש כאן צד להעברת נחלה, וכבר אמרו לא תהוי בי עבורא אחסנתא וכו', וכן ראוי לכל חסיד שלא להשתדל בדבר, עכ"ל.

ולפי"ז כתב בפשיטות דאם אנו רואים טעם הגון לגובל בדבר מצווה, אם מעניק מקצת מנכסיו לשאר יורשים המאוחרים בסדר הנחלה, אין בזה אף משום מדת חסידות.

ומעתה לאור דבריו אלו יש ליישב הקושיא הנ"ל כיצד יעקב העביר את הנחלה מראובן ליוסף. שכן אי נימא דהיכא שהשאיר נכסים ליורשים אין בכך אלא מדת חסידות, ולכן היכא שהדבר גובל בדבר מצווה יש להתיר זאת לכתחילה, ניחא היטב הנהגת יעקב, דהיות והיה סבור כי יש להעניש את ראובן, א"כ הוי שפיר כדבר מצווה דשרי.